

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО ЗВИЧАЮ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Володимир Володимирович КУЗЬМЕНКО,

*кандидат юридичних наук,
суддя Шостого апеляційного
адміністративного суду*

Правовий звичай є найдавнішим джерелом права, яке фактично й історично передувало закону. Він зберігав значення в середньовіччя, не втратив популярності й у сучасних правових системах традиційного типу [1, с. 443]. Правовий звичай традиційно відноситься нормативістами до здебільшого історичних джерел-форм права, вважаючи, що його основний розвиток припав на додержавний період. Із такої точки зору, правовий звичай не є регулятором правових відносин, адже створюється він не державними органами, а суспільством та забезпечується не стільки державним, скільки суспільним захистом. У свою чергу, суспільні відносини можуть врегульовуватись виключно правовими нормами, прийнятими у встановленому законом порядку та забезпеченими обов'язковим державним захистом. У радянський період саме нормативістська теорія праворозуміння була пануючою, і тому сучасне місце і роль правового звичаю у правовій системі України обумовлене радянським баченням правового звичаю, як такого, який не може бути регулятором суспільних відносин. У свою чергу, відповідно до інших концепцій праворозуміння (наприклад, ліберальної), правовий звичай сприймається, хоч і не завжди однозначно, як постійне діюче джерело права. І саме із відходом від нормативістських теорій праворозуміння нашої держави ми і пов'язуємо актуальність дослідження питання поняття та сутності правового звичаю у системі джерел трудового права України, оскільки сфера трудового права є тією, у якій звичаї чи не найсильніше вкорінились як джерело права. Не зважаючи на те, що в радянський період правові звичаї не визнавались як джерело права, на сьогодні у трудовій сфері мають вплив ряд звичаїв, традиційних саме для

радянського права. А тому, важливо встановити, які саме звичаї є характерними для сучасного трудового права.

Те, що правовий звичай є структурним елементом системи джерел права в науково-правових колах підтримується фактично одностайно. У науковій літературі наявна велика кількість праць, присвячених аналізу правових звичаїв як джерел різних галузей права. У загальнотеоретичному розумінні звичаєм є загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті якого-небудь народу, суспільної групи, колективу [2, с. 446]. Перш за все, звернемо увагу на те, що загальнотеоретичне розуміння сутності звичаїв є близьким до правового. Передусім, звичай є порядком чи правилами. Звичай не обов'язково є нормативно закріпленим та не є загальнообов'язковим, проте таке правило поведінки є традиційним для суспільства, оскільки формувалось та існувало протягом багатьох років. Звичай існує у житті якого-небудь народу, суспільної групи, колективу, і він не може бути сформованим діями однієї особи. Це означає, що звичай має бути прийнятим та повтореним групою осіб, при чому достатньо великою, щоб звичай став універсальною, загальною нормою. Не має значення, хто запровадив звичай – важливим є те, що дана модель поведінки згодом була прийнята іншими членами суспільства. В цьому і полягає принципова відмінність звичаю від закону – звичай виражає волю групи осіб, які його дотримуються, а закон виражає волю його авторів. Люди дотримуються правових звичаїв, на відміну від законів, добровільно. Їм рекомендовано дотримуватись звичаїв, проте це не є вимогою до їх поведінки. Особа може притримуватись таких правил, а може і не притримуватись.

Визначення поняття «звичай» у юридичній енциклопедичній літературі є подібним: звичай тлумачиться, як основна форма регулювання поведінки, правила поведінки, які сформувалися внаслідок їх практичного застосування упродовж тривалого часу серед людей і уособлювали підсумок історичного досвіду та зародки майбутнього; соціальна норма, правило поведінки людей, що виникло у процесі співжиття людей у результаті фактичного його застосування упродовж тривалого часу [3, с. 171]. Із такої дефініції слідує, що звичай передусім є формою регулювання поведінки людей, тобто не певної особи, а є саме продуктом колективної творчості. Приймавши для себе як прийнятну певну модель поведінки, люди стають співавторами правового звичаю. Отже, правовий звичай – це правило, яке сформувалось протягом його

тривалого застосування певною групою людей, і яке окреслює рекомендовану для них модель поведінки. Це не певний одиничний акт, такий як видання закону чи прийняття судового рішення, а саме результат історичного досвіду суспільства. При цьому, дана норма є соціальною, а не правовою, тож її дотримання не є загальнообов'язковим. Правовий звичай у Юридичній енциклопедії тлумачиться дещо інакше - як санкціоноване (забезпечуване) державою правило поведінки загального характеру [3, с. 171]. Вважаємо таке визначення неповним, адже таке формулювання створює хибне ототожнення правових звичаїв із правовими нормами: і норма права, і правовий звичай є правилом поведінки; і норма права, і правовий звичай мають загальний характер; і норма права, і правовий звичай санкціонуються державою. Проте, правовий звичай складається у суспільстві внаслідок його тривалого застосування і подальшого санкціонування державою, а норма права розробляється законодавцем та приймається у встановленому законом порядку. Тому, на наше переконання, для більш точного встановлення сутності правового звичаю варто скомбінувати два вищенаведених визначення поняття.

Наявні у науковій літературі визначення поняття «правовий звичай» не суттєво відрізняються від енциклопедичних. Наприклад, С. С. Павлов визначив поняття правового звичаю, як прагматичного суспільного явище, яке існує в складі правової традиції та спрямоване на вирішення того чи іншого життєвого завдання, а подібні завдання завжди виникають у ході задоволення тієї чи іншої потреби [4, с. 46]. Аналізуючи дану дефініцію, варто передусім звернути увагу на те, що правовий звичай тлумачиться як прагматичне суспільне явище. «Прагматичний» означає той, що відображає практичні інтереси [2, с. 1102]. Іншими словами, правові звичаї закріплюють певну найбільш практичну модель поведінки людини у тій чи іншій ситуації. Також С. С. Павлов вказує на те, що правовий звичай існує у складі правової традиції (тобто, є елементом розвитку правової складової соціальної організації суспільства [5, с. 87]). Це означає, що правовий звичай є одним із елементів, завдяки яким була сформована чинна правова система нашої держави. У ході розвитку суспільства виникали потреби у врегулюванні тих чи інших суспільних відносин. Суспільство поступово розробляло найбільш доречні форми поведінки його учасників, які поступово і набули форм правових звичаїв.

Г. О. Христова прийшла до висновку, що правовий звичай – це визнане державою правило поведінки, яке склалося внаслідок його фактичного одноманітного застосування протягом тривалого часу. Дослідниця наголошує, що звичай стає правовим тоді, коли він дістає санкцію, тобто офіційне схвалення держави [6, с. 16]. Перш за все відзначимо, що ми у цілому погоджуємось із таким підходом. Звернемо увагу на формулювання «одноманітне застосування протягом тривалого часу». Це означає, що правовий звичай потребує постійного, неодноразового повторення, причому суб'єктом останнього не може бути одна особа, інакше має місце не соціальна норма, а індивідуальна звичка. «Правовий» характер звичаю означає, що його було визнано і санкціоновано державою. Сутність правового звичаю обумовлена тим, що його формування відбувається внаслідок одноманітного застосування протягом тривалого часу. Враховуючи раніше зроблені висновки щодо сутності правового звичаю, варто зробити висновок, що основними умовами формування правового звичаю є: 1) його спрямованість на вирішення того чи іншого життєвого завдання; 2) його одноманітне застосування протягом тривалого часу; 3) його офіційне схвалення державою.

Таким чином, правовий звичай – це визнане та санкціоноване державою правило поведінки, яке сформувалось внаслідок його фактичного постійного одноманітного неодноразового застосування упродовж тривалого часу достатньо великою групою осіб, та спрямоване на вирішення того чи іншого життєвого завдання.

Отже, правовий звичай у системі джерел трудового права України – це визнане та санкціоноване державою у нормах законодавства про працю правило поведінки, яке сформувалось внаслідок його фактичного постійного одноманітного неодноразового застосування упродовж тривалого часу на попередніх історичних епохах становлення України, та спрямоване на регулювання трудових правовідносин.

Щодо сутності правового звичаю у системі джерел трудового права України варто передусім зазначити, що звичаї в трудовому праві України реально існують та ефективно функціонують при врегулюванні трудових правовідносин.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : [підручник]. 2-е видання, перероблене і доповнене. Х. : Еспада, 2009. 752 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови [гол. ред. В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степенко]. К. : Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

3. Юридична енциклопедія : в 6 т. за ред. Ю. С. Шемшученка та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 2 : Д-Й. 1999. 744 с.

4. Павлов С. С. Правові традиції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2010. 215 с

5. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). Львів: Світ, 2009. 280 с.

6. Христова Г. О. Юридична природа актів Конституційного Суду України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» Х., 2004. 232 с.